

IŠ LIETUVOS LAISVĖS KOVOS SAJŪDŽIO ISTORIJOS: 1949 M. RUGPJŪČIO 13 D. UŽPELKIŲ MIŠKO KAUTYNĖS

Gediminas Petrauskas, Aistė Petrauskienė, Vyktintas Vaitkevičius

ABSTRACT

On 13 August 1949, in Užpelkiai Forest in northern Lithuania, on the border of the Grinkiškis and Baisogala rural districts in Radviliškis County, a battle by Lithuanian partisans that had a significant impact on the history of the Priskėlimas (Resurrection) district took place. The leaders of the Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis (Movement for the Struggle for Lithuania's Freedom) operated in this district. Based on the approach of modern conflict archaeology, the authors of the article, helped by volunteers, determined the location of the Battle of Užpelkiai Forest (in the Grinkiškis rural district, Radviliškis County), and collected a lot of new archaeological and historical data, in order to reconstruct the progress of the attack by MGB (Ministry of State Security) troops and the partisan defence. By referring to complex research results, the article gives the surnames and duties in the organisation of all the partisans who participated, as well as the circumstances and progress of the battle. It shows the importance of the Battle of Užpelkiai Forest to the Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis in 1949–1950. The case study of field research into the battle in the partisan war shows how complex historical and archaeological research complements the picture of the partisan war with facts and artefacts, clarifies or denies old interpretations, and leads us to new ones.

KEY WORDS: Lithuanian partisan war, Movement for the Struggle for Lithuania's Freedom, Battle of Užpelkiai Forest, modern conflict archaeology, complex research.

151

ANOTACIJA

1949 m. rugpjūčio 13 d. Šiaurės Lietuvoje, Užpelkių miške (Radviliškio apskr., Grinkiškio ir Baisogalos valsčių paribyje), įvyko Lietuvos partizanų kautynės, turėjusios didelę įtaką Priskėlimo apygardos istorijai (šioje apygardoje veikė ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Vyriausioji vadovybė). Remdamiesi mūsų vietų archeologijos prieiga, 2014–2017 m. straipsnio autoriai su talkininkais nustatė Užpelkių miško kautynių vietą (Grinkiškio sen., Radviliškio r.), surinko daug naujų archeologinių ir istorinių duomenų MGB kareivių puolimo ir partizanų pasipriešinimo eigai atkurti. Remiantis kompleksinio tyrimo rezultatais, straipsnyje pirmą kartą skelbiamos visų šiose kautynėse dalyvavusių partizanų pavardės ir pareigos organizacijoje, aprašomos kautynių aplinkybės ir eiga, parodoma Užpelkių miško kautynių vieta pasakojime apie Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdį 1949–1950 m. pradžioje. Tai pavyzdinis partizaninio karo kautynių vietos tyrimų atvejis, kuris rodo, kaip kompleksiniai – istorijos ir archeologijos – tyrimai papildo partizaninio karo paviešlį faktais, artefaktais, patikslina arba paneigia senas interpretacijas ir veda prie naujų.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos partizaninis karas, Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis, Užpelkių miško kautynės, naujausių laikų konfliktų archeologija, kompleksiniai tyrimai.

Gediminas Petrauskas, dr., head of department, National Museum of Lithuania, Department of Archaeology, Arsenalo g. 1, LT-01143 Vilnius, Lithuania. E-mail: petrauskasgediminas@gmail.com.

Aistė Petrauskienė, dr., senior museologist, National Museum of Lithuania, Department of Modern History, Arsenalo g. 1, LT-01143 Vilnius, Lithuania. E-mail: petrauskiene.aiste@gmail.com.

Vyktintas Vaitkevičius, dr., research professor, Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania. E-mail: vyktintas.vaitkevicius@gmail.com.

Lietuvos partizaninio karo tyrimai būna paremti istorinių faktų ir asmenybių aprašymais, atminties, įamžinimo ir kitų klausimų nagrinėjimu, tačiau įvykių vietos retai patenka į tyrinėtojų akiratį. Tokią padėtį lėmė tyrimų šaltiniai – rašytiniai dokumentai ir liudininkų atsiminimai; iki šiol į įvykius ir autentiškas vietas dažniausiai buvo žvelgiama kaip į du tarpusavyje mažai arba visai nesusijusius dėmenis. Todėl daugelis mūšių ir kautynių vietų šiandien Lietuvoje dar nežinomos, o tiksliai jų vietai nustatyti, kompleksiniams tyrimams atlikti, deja, neteikiama didesnės reikšmės.

XX a. 9-ajame dešimtmetyje Jungtinėse Amerikos Valstijose pradėjo formuotis mūšių vietų archeologijos kryptis, kurios plėtrai didžiausią įtaką padarė spartus metalo ieškiklių plitimas ir šios įrangos tobulėjimas. Per pastarąjį dešimtmetį Europoje mūšių vietų tyrimų lyderiais tapo anglų ir vokiečių tyrėjai¹.

152

2006 m. pirmąją archeologinę ekspediciją Lietuvos partizaninio karo mūšio vietoje² surengė Elena Pranckėnaitė – Lazdijų rajono savivaldybės administracijai užsakius, buvo žvalgomas Kalniškės miškas (Lazdijų r.). 1945 m. gegužės 16 d. čia įvyko vienas didžiausių mūšių, kuriame apie 90 Lietuvos partizanų kovėsi su sovietų reguliariosios kariuomenės 220-uoju Kutuzovo ordino pulku³. Deja, archeologinių žvalgymų Kalniškės miške tikslas nebuvo mokslinis – nedidelės apimties žvalgymai atlikti automobilių stovėjimo aikštelės, takų, laikinos scenos, suoliukų ir laiptų vietoje. Iš viso mūšio vietoje metalo ieškikliu buvo išžvalgytas apie 0,5 ha plotas, aptiktas peilio rankenos fragmentas, bato pasagėlė, šovinių tūtelių ir kulku⁴. Žemės paviršiuje surinkti partizaninio karo laikotarpio radiniai ataskaitoje nebuvo plačiau apibūdinti, radavietės situacijos plane nepažymėtos ir konkrečių mokslinių rezultatų nesuteikę žvalgymai pristatyti kaip „neinformatyvūs archeologiniai tyrinėjimai“⁵.

2010 m., tyrinėjant partizanų bunkerį Daugėliškių miške (Raseinių r.), metalo ieškikliu išžvalgytas apie 750 m² plotas bunkerio aplinkoje, aptikta apie 300 radinių. Išanalizavus rastas šovinių tūteles, kulkas ir rankinių granatų fragmentus, šiuos radinius susiejus su partizanų ryšininko Albino Kęstučio Bersėno-Stirniuko prisiminimais ir archyviniais duomenimis, buvo atkurta bunkerio šturmo ir partizanų pasipriešinimo eiga⁶. Tikslus

¹ BARANAUSKAS, Tomas; ZABIELA, Gintautas. *Saulės mūšio pėdsakų paieškos*. Vilnius, 2016, p. 52–53. Plg. ZABIELA, Gintautas. Mūšių vietų archeologija. In *Pabaisko mūšis ir jo epocha*. Sud. Ilona VAŠKEVIČIŪTĖ. Vilnius, 2017, p. 269–280.

² Dėl terminų *mūšis* ir *kautynės* vartojimo išsamiau žr. ZABIELA, Gintautas. Mūšių vietos kaip kultūros paveldo objektai Lietuvoje. *Kultūros paminklai*, 2017, t. 21, p. 34.

³ KAŠELIONIS, Bronius. *Dainavos partizanai. Šarūno rinktinė (dokumentai ir prisiminimai)*. Vilnius, 1999, p. 102; KAŠELIONIS, Bronius. *Dainavos apygardos Šarūno rinktinės partizanų kovų atmintinos vietos 1944–1952. Atlasas*. Vilnius, 2005, p. 75; *Pietų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas. Dainavos ir Tauro apygardos*. Sud. Edita JANKAUSKIENĖ, Dalia KUODYTĖ, Rūta TRIMONIENĖ, Dalius ŽYGELIS. Vilnius, 2008, p. 19–20; NOREIKA, Dainius. Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslas detalė. *Genocidas ir rezistencija*, 2012, nr. 1 (31), p. 86–111.

⁴ PRANCKĖNAITĖ, Elena. Kalniškių mūšio vietos (IIP) (Lazdijų r.) 2006 metų archeologiniai žvalgymai. Vilnius, 2006. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas* (toliau LIIR), f. 1, b. 5549.

⁵ MARCINKEVIČIŪTĖ, Eglė. Neinformatyvūs archeologiniai tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vilnius, 2007, p. 543.

⁶ ČEPULYTĖ, Aistė; PETRAUSKAS, Gediminas. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio archeologiniai tyrimai Daugėliškių miške. *Genocidas ir rezistencija*, 2011, nr. 2 (30), p. 170–171; PETRAUSKAS,

ginkluotės radinių fiksavimas *in situ* leido atkurti prie bunkerio vykusių kautynių detales: apytikslį šaudžiusių Valstybės saugumo ministerijos (toliau MGB) kareivių skaičių, išsidėstymą, ginklus⁷. Tai atskleidė naujas kompleksinių tyrimų taikymo galimybes.

2016 m. archeologiniai žvalgymai įvyko Dainavos apygardos Kazimieraičio rinktinės Vytauto tėvūnijos štabo bunkerio aplinkoje Palkabalio miške (Varėnos r.)⁸, o 2017 m. – spėjamoje Džukijos partizanų vado Jono Neifaltos-Lakūno žūties vietoje prie Kalniškės miško⁹.

2014–2017 m. straipsnio autoriai su talkininkais nustatė Užpelkių miško kautynių vietą (Grinkiškio sen., Radviliškio r.), surinko daug naujų archeologinių ir istorinių duomenų MGB kariuomenės puolimo ir partizanų pasipriešinimo eigai atkurti¹⁰. Apie tai kalbama šiame straipsnyje, pirmą kartą skelbiamos visų kautynėse dalyvavusių partizanų pavardės, atskleidžiama daugelis naujų istorinių faktų ir parodoma kautynių vieta Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio (toliau LLKS) istorijos pasakojime.

Užpelkių miško kautynių aplinkybės ir dalyviai

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Užpelkių miške žuvusių partizanų artimieji, visuomenės atstovai ir valstybinės institucijos susirūpino laisvės kovotojų atminimo įamžinimu: 1991 m. buvusios Mečionių sodybos istoriniame Antaniškių kaime (dab. Radviliškio m. dalis) šulinyje buvo atkasti¹¹ ir tais pačiais metais Radviliškio kapinėse palaidoti Užpelkių miško kautynėse žuvusių partizanų palaikai, o 1999 m. menamoje kautynių vietoje pastatytas betoninis atminimo ženklas¹². Tuo pačiu metu buvo paskelbti kautynių dalyvio Viktoro Šniuolio-Vytvyčio atsiminimai apie Užpelkių miško

Gediminas. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio Daugėliškių miške tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*. Vilnius, 2011, p. 521; PETRAUSKIENĖ, Aistė; PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vyktintas. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*. Vilnius, 2017, p. 88–90.

⁷ KUCKAILIS, Ernestas. Neramus 1950 metų liepos 22 dienos rytas Daugėliškių miške. *Karys*, 2010, nr. 10, p. 51–53; KUCKAILIS, Ernestas. Neramus 1950 metų liepos 22-osios rytas Daugėliškių miške (2 dalis). *Karys*, 2011, nr. 3, p. 43–44; PETRAUSKIENĖ, A.; PETRAUSKAS, G.; VAITKEVIČIUS, V. Op. cit., p. 90–91.

⁸ VĒLIUS, Gintautas. Dainavos apygardos Kazimieraičio rinktinės Vytauto tėvūnijos štabo bunkeris. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*. Vilnius, 2017, p. 507–514.

⁹ VĒLIUS, Gintautas. Lietuvos partizaninio karo objektų tyrimo atvejai. Žodinis pranešimas seminare „Metalų ieškikliai Lietuvos archeologijoje“, Vilnius, 2017 m. gruodžio 8 d.

¹⁰ PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vyktintas; PETRAUSKIENĖ, Aistė; KUCKAILIS, Ernestas. Lietuvos partizaninio karo vietų žvalgymai Radviliškio rajone. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*. Vilnius, 2017, p. 444–450; PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vyktintas; PETRAUSKIENĖ, Aistė; KUCKAILIS, Ernestas. Užpelkių miško kautynių vieta. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*. Vilnius, 2018, p. 653–656.

¹¹ PETRAUSKIENĖ, Aistė; PETRAUSKAS, Gediminas. Naujausiųjų laikų konfliktų archeologija: Lietuvos partizaninio karo tyrimų atvejai. *Lietuvos archeologija*, 2014, t. 40, p. 229, 5 pav.

¹² *Vakarų Lietuvos partizanų šritis. Atlasas. Kęstučio, Prisikėlimo, Žemaičių apygardos*. Sud. Edita JANKAUSKIENĖ, Rūta TRIMONIENĖ, Dalius ŽYGELIS. Vilnius, 2010, p. 117–118.

kautynes¹³, šios kautynės ne kartą minėtos istorinėje literatūroje¹⁴. Tačiau visuose šiuose darbuose Užpelkių miško kautynių istorija labai glausta, autoriai apsiribodavo žuvusių partizanų pavardžių ir slapyvardžių išvardijimu. Kiek platesnis kautynių aprašymas, papildytas kautynių dalyvių partizanų Lauryno Mingėlo-Džiugo ir Viktoro Šniuolio atsiminimų citatomis, pasirodė tik pastaraisiais metais¹⁵. Plačiau į kautynes buvo pažvelgta ir nagrinėjant Užpelkių miške žuvusio Petro Bartkaus-Žadgailos gyvenimo ir kovos kelią¹⁶.

1949 m. vasario mėn. įvyko visos Lietuvos partizanų vadų susitikimas, buvo įkurtas LLKS ir priimta Deklaracija – svarbiausias politinis Lietuvos partizanų dokumentas. 1949 m. rugpjūčio 13 d. Užpelkių miško kautynėse žuvo du iš aštuonių Deklaracijos signatarų – minėtasis P. Bartkus ir Bronius Liesis-Naktis. Kautynės turėjo didelę įtaką ir Prisiikėlimo apygardos (būtent jos erdvėje veikė LLKS Vyriausioji vadovybė) istorijai.

154 | Istorinėje literatūroje minimi tik pavieniai 1949 m. kovų mėn. – 1953 m. gegužės mėn. LLKS Vyriausiosios vadovybės veiklos istorijos fragmentai¹⁷, iš kurių gali susidaryti klaidingas įspūdis, kad aktyvusis laisvės kovotojų veiklos laikotarpis po visos Lietuvos partizanų vadų susitikimo iš esmės pasibaigė. Iki šiol mažai žinomi partizanų archyvai tam prieštarauja ir rodo, kad per 1949 m. vasario mėn. įvykusį partizanų vadų susitikimą priimti nutarimai netrukus pradėti plačiai įgyvendinti visoje Lietuvoje: kovo mėn. buvo pradėtas platinti LLKS Deklaracijos tekstas ir LLKS Tarybos Prezidiumo kreipimasis į sąjūdžio dalyvius ir krašto gyventojus, balandžio mėn. daliniuose buvo pasirašomi pasižadėjimai susilaikyti nuo alkoholio, birželio mėn. – pagal nustatytą formą pradėti pildyti Laisvės kovotojo Tėvynei pareigų ėjimo lapai, rugpjūčio mėn. – patvirtintas LLKS ženklas bei pradėti gaminti naujieji antsiuvai ir t. t. Nors keturi iš aštuonių 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarų iki tų pačių metų rugsėjo mėn. pabaigos žuvo (Vytautas Gužas-Kardas, Aleksandras Grybinas-Faustas, P. Bartkus ir B. Liesis), į jų vietą stojo ir darbą tęsė kiti laisvės kovotojai.

¹³ ŠNIUOLIS, Viktoras. Jų akis bučiavo gintarinė žemė. In *Laisvės kovos Prisiikėlimo apygardoje*. Sud. Aurelija MALINAUSKAITĖ. Vilnius, 1999, p. 261–265.

¹⁴ GAŠKAITĖ, Nijolė; KUODYTĖ, Dalia; KAŠĖTA, Algis; ULEVIČIUS, Bonifacas. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* Kaunas, 1996, p. 276; GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, Nijolė. Prisiikėlimo apygarda. In *Laisvės kovos Prisiikėlimo apygardoje...*, p. 66; RUPAINIS, Algis. Partizanų karo kroniką. In *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998)*. Sud. Izidorius IGNATAVIČIUS. Vilnius, 1999, p. 294; GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, Nijolė. *Žuvusiųjų prezidentas*. 3-ioji laida. Vilnius, 2007, p. 217–218; *Vakarų Lietuvos partizanų sritis...*, p. 117–118.

¹⁵ ČEKUTIS, Ričardas; ŽYGELIS, Dalius. Užpelkių kautynės 1949. In *Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos*. Sud. Karolis ZIKARAS. 2-oji patais. laida. Vilnius, 2013, p. 240–242; ŽYGELIS, Dalius. Užpelkių miško kautynės. *Karys*, 2013, nr. 7, p. 49–54.

¹⁶ PETRAUSKIENĖ, Aistė. Laisvės kovotojas ir vieta: kitoks partizanų vado Petro Bartkaus pasakojimas. *Genocidas ir rezistencija*, 2016, nr. 2 (40), p. 62.

¹⁷ Plg.: GAŠKAITĖ, Nijolė. *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai*. Vilnius, 1997, p. 110–112; GAŠKAITĖ, N.; KUODYTĖ, D.; KAŠĖTA, A., et al. Op. cit., p. 155–158; GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, N. *Žuvusiųjų prezidentas...* p. 212–223.

1949 m. vasarą Vyriausiojoje partizanų vadovybėje vyko reikšmingi pokyčiai: liepos 5 d. pirmajam LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko pavaduotojui ir Pietų Lietuvos srities vadui mjr.¹⁸ Adolfui Ramanauskui-Vanagai buvo pavesta laikinai eiti LLKS Gynybos pajėgų vado pareigas¹⁹, tą pačią dieną trečiasis pirmininko pavaduotojas ir Prisikėlimo apygardos vadas kpt. Leonardas Vilhelmas Grigonis-Užpalis paskirtas LLKS Gynybos pajėgų štabo Organizacinio skyriaus viršininku; liepos 16 d. gen. Jonas Žemaitis-Vytautas L. V. Grigonį iš minėtų pareigų atšaukė ir jas eiti pavedė savo adjutantui ir LLKS Tarybos Prezidiumo sekretoriui mjr. P. Bartkui²⁰. Pastarojo laukė tolimesnė kelionė į Rytų Lietuvą su specialia užduotimi pas LLKS Gynybos pajėgų štabo viršininką mjr. Joną Kimštą-Žalgirį, o tada P. Bartkus, vienas ar su minėtu štabo viršininku, turėjo siekti Pietų Lietuvą, ten prisistatyti LLKS Gynybos pajėgų vadui A. Ramanauskui²¹. Be to, liepos 15 d. Prisikėlimo apygardos štabo viršininkas ltn. Vytautas Šniuolis buvo atleistas iš apygardos štabo Ūkio skyriaus viršininko pareigų ir paskirtas prie Prisikėlimo apygardos vadovybės įkurtos Visuomeninės dalies viršininku²².

1949 m. rugpjūčio 1 d., t. y. praėjus lygiai pusei metų nuo pirmojo Lietuvos partizanų vadų susitikimo, Prisikėlimo apygardos vadovybės stovykloje, Užpelkių miške (Grinkiškio ir Baisogalos valsčių paribyje), įvyko LLKS Tarybos Prezidiumo posėdis, kuriame dalyvavo LLKS Visuomeninės dalies viršininkas mjr. Juozas Šibaila-Merainis – J. Žemaičio įgaliotas posėdžio pirmininkas, L. V. Grigonis, P. Bartkus ir B. Liesis (sekretorius). Posėdyje daugiausia dėmesio skirta LLKS Visuomeninės dalies veiklai²³; rugpjūčio 2 d. kartu su minėtais partizanais jau posėdžiavo ir liepos 5 d. į Prisikėlimo apygardos vado pareigas paskirtas ltn. Povilas Morkūnas-Rimantas. Rugpjūčio 13 d., spėjama, toje pačioje stovykloje, Užpelkių miško 15 kvartale, buvo numatytas dar vienas partizanų susitikimas, susijęs su pertvarkomis Vyriausiojoje ir Prisikėlimo apygardos vadovybėse²⁴.

Rugpjūčio 12 d. į Užpelkių mišką atėjo keturi P. Bartkaus vadovaujami partizanai: Jonas Gedminas-Girėnas, Vytautas Kuzmickas-Sakalas, Jonas Lušas-Rastenis, kitaip Aitvaras ir Pranciškus Prūsaitis-Lapė (Laputė). Tos pačios dienos vakare prie Užpelkių miško atvažiavo septyni automobiliai su apie 400 MGB kareivių²⁵; rugpjūčio 13 d. (šeštadienio) rytmetį

¹⁸ Atkreiptinas dėmesys, kad straipsnyje nurodomus karinius laipsnius reikia suprasti kaip Lietuvos partizanų majoras, Lietuvos partizanų kapitonas ir t. t.

¹⁹ LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko J. Žemaičio (LV) pranešimas Gynybos pajėgų štabo viršininkui J. Kimštui (LAŠV), Jūros srities vadui A. Milaševičiui (JV) ir Karaliaus Mindaugo (Kalnų) srities vadui A. Slučkai (KV) [P. Bartkaus nuorašas], 1949-07-05. *Tremties ir rezistencijos muziejaus* (toliau TRM) rinkiniai, GEK 3076.

²⁰ PETRAUSKIENĖ, A.; PETRAUSKAS, G.; VAITKEVIČIUS, V. Op. cit., p. 63, 34 nuoroda.

²¹ LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko J. Žemaičio (LV) laiškas nr. 165 Karaliaus Mindaugo (Kalnų) srities vadui A. Slučkai (KV) [L. V. Grigonio nuorašas], 1949-08-18. TRM rinkiniai, GEK 3005.

²² LLKS Vakarų Lietuvos srities Prisikėlimo apygardos vado L. V. Grigonio įsakymas nr. 9, 1949-07-15. *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau LYA), f. K-5, ap. 1, b. 41, l. 27.

²³ LLKS Tarybos Prezidiumo posėdžio protokolas, 1949-08-01. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 66960/3, t. 11, l. 83-83ap; plg. LLKS Tarybos Prezidiumo posėdžio protokolas [J. Žemaičio išrašas ir nuorašas], 1949-08-01. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 16, l. 283-284ap.

²⁴ Plg. ČEKUTIS, R.; ŽYGLIS, D. Op. cit., p. 240; GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, N. *Žuvusiųjų prezidentas...*, p. 216-217; MALINAUSKAITĖ, Aurelija. *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Vilnius, 1999, p. 67.

²⁵ Sekimo, žvalgybos ir Kontro žvalgybos rugpjūčio mėn. žinios, [1949 m.]. LYA, f. K-5, ap. 1, b. 160, l. 7.

partizanų stovyklą pasiekė B. Liesis su kitais trimis bendražygiais: broliais Vytautu ir Viktoru Šniuoliais, L. Mingėlu. Matyt, paskui į operacijos vietą atvyko dar aštuoni automobiliai su MGB pajėgomis iš Grinkiškio ir trys iš Šeduvos²⁶.

Jungtinės Kęstučio apygardos Knygnešio rinktinės Juozapavičiaus rajono, vėliau – Priskėlimo apygardos Aušros rinktinės partizanų dokumentų archyvas²⁷ padėjo nustatyti visų partizanų susitikimo dalyvių pavardes, jų užimamas pareigas organizacijoje, taigi ir susitikimo Užpelkių miške pobūdį.

LLKS Visuomeninei daliai atstovavo Tautinio skyriaus viršininko pareigas ėjęs kpt. B. Liesis (1922–1949, žvalgybininkas, partizanas nuo 1944 m. gruodžio mėn.), tų pačių metų rugpjūčio 1 d. eiti LLKS Visuomeninės dalies Tiekimo poskyrio viršininko pareigas paskirtas jaunesnysis puskarininkis L. Mingėlas (1926–1953, partizanas nuo 1944–1945 m.), tos pačios organizacinės dalies Spaudos dauginimo poskyrio viršininku paskirtas puskarininkis Viktoras Šniuolis (1925–2011, partizanas nuo 1945–1946 m.). V. Šniuolio brolis, ltn. Vytautas, slapyvardžiu Svajūnas (1924–1949, partizanas nuo 1944–1945 m.), nuo vasario mėn. vadovavęs Priskėlimo apygardos štabui, liepos 15 d. buvo laikinai paskirtas, o rugpjūčio 10 d. patvirtintas Priskėlimo apygardos Visuomeninės dalies viršininku. Apygardos štabo viršininko pareigas tą pačią dieną užėmė puskarininkis Jonas Gedminas (1928–1949, partizanas nuo 1948 m. rugsėjo mėn.), o vado adjutanto – jaunesnysis puskarininkis Jonas Lušas (1930–1949, partizanas nuo 1947 m. lapkričio mėn.).

LLKS Gynybos pajėgų štabo Organizacinio skyriaus viršininką P. Bartkų (1925–1949, partizanas nuo 1944 m. vasaros) kelionėje iš Ariogalos valsčiaus lydėjo, spėjama, patikėtinis iš Priskėlimo apygardos Maironio rinktinės Mindaugo tėvūnijos Eimučio dalinio, laisvės kovotojas partizanas Vytautas Kuzmickas (1930–1950, partizanas nuo 1949 m. balandžio mėn.) ir Maironio rinktinės vadovybės Jaunučio dalinio laisvės kovotojas partizanas Pranciškus Prūsaitis (1928–1963, partizanas nuo 1948 m. gegužės mėn.).

Taigi Vytautas Šniuolis Užpelkių miške J. Gedminui, o L. Mingėlas J. Lušui turėjo perduoti eitas pareigas ir kanceliariją. Rašomoji mašinėlė Užpelkių miške taip pat galėjusi būti iš Vytauto Šniuolio vadovaujamo Priskėlimo apygardos štabo, kur nuo 1949 m. pavasario ji buvo naudojama ne tik šio štabo pareigūnų, bet ir LLKS Visuomeninės dalies darbuotojų reikmėms; Viktoras Šniuolis dar mini paliktus J. Gedmino daiktus ir P. Bartkaus apsaugą²⁸. Pastarasis B. Liesiui, L. Mingėlui arba Viktorui Šniuoliui turėjo perduoti LLKS Visuomeninės dalies veiklai skirtus 1 000 rublių iš LLKS Ta-

²⁶ Y ir Z mergaičių [ryšininkių Reginos Laumakaitės ir Stasės Jurevičiūtės] parodymai, [be datos; V. Šniuolio nuorašas, datuojamas 1949-12-23]. TRM rinkiniai, GEK 3119.

²⁷ LYA, f. K-5, ap. 1. Daugiau apie archyvo istoriją ir turinį žr.: PETRAUSKIENĖ, Aistė; VAITKEVIČIUS, Vykintas. (At)kuriant partizanų archyvą. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2017, nr. 2 (20), p. 61–65.

²⁸ „Žygio tiksl[as] – perduoti naujam vadui dokumentus ir rašomąją mašinėlę. Aš turėjau perduoti išžyglavusiam G[irėnui] jo paliktus daiktus ir pralydėti pareigūną, kuris turėjo žygiuoti pro mus“; [ŠNIUOLIS, Viktoras]. 08 13 Užpelkių miške kautynių aprašymo nuorašas, [1949 m. gruodžio mėn.]. TRM rinkiniai, GEK 3906.

rybos Prezidiumo lėšų²⁹ ir toliau keliauti pas LLKS Gynybos pajėgų štabo viršininką J. Kimštą-Žalgirį³⁰. Matyt, P. Bartkų šioje kelionėje būtų saugojęs V. Kuzmickas, o grinkiškietis P. Prūsaitis lydėjo tik jam gerai pažįstamo krašto keliais³¹.

Kol kasbelieka spėlioti, ar su P. Bartkumi į Rytų Lietuvą nebūtų leidęsis LLKS Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus viršininkas B. Liesis – tokia nuoroda lyg ir yra 1950 m. gegužės 25 d. J. Šibailos laiško J. Žemaičiui eilutėse: „jeigu [B. Liesis] laimingai būtų pasiekęs jo nuolatiniam apsigyvenimui vietovę“³².

Užpelkių miško kautynių istorijoje svarbus vaidmuo taip pat tenka miško pietiniame pakraštyje gyvenusiam Jonui Petrėčiui (1897–1950) ir jo sūnui Broniui (1927–1949 m. rudenio arba 1950 m. pavasaris). J. Petrėtis – Nepriklausomybės kovų dalyvis, gavęs 12 ha žemės šiandien sunykusiame Šarkučių kaime. Brolis Vladas Petrėtis (1912–1945) – Lietuvos partizanas. Be to, Petrėčiai artimai giminiavosi su partizanais ir partizanų rėmėjais Mingėlais iš Mažuolių, Petrėčių namuose veikė ryšių punktas, kurį, baudžiamosios bylos duomenimis, 1948 m. vasario ar kovo mėn. įkūrė Jungtinės Kęstučio apygardos Gintaro rinktinės Tremtinio rajono vado įgaliotinis Juozas Paliūnas-Strausas, suteikdamas jam slaptažodį „Dangužemė“³³.

1949 m. rugsėjo 12 d. Vilniuje tardomas J. Petrėtis kalbėjo apie tai, kad maždaug kilometro atstumu nuo jo namų, Užpelkių miško 11, 12 ir 15 kvartaluose³⁴, veikdavo partizanų štabas (*штаб банд. формирований*), kuriame kovotojai nuolat skaitydavo ir rašydavo (*в моем присутствии всегда что-то читали про себя и писали*). Partizanų būreliai po du–penkis kovotojus J. Petrėtį lankydavo namuose ir darbe, budintį netolimame durpyne. Du tris kartus per mėnesį pats J. Petrėtis eidavo pas partizanus pranešti apie padėtį apylinkėje ir, jei būdavo ramu, jie rinkdavosi į pasitarimus. Be to, Petrėčiai rėmė partizanus maistu, rinko žinias apie vietos gyventojų pažiūras, kolektyvizacijos eigą³⁵.

²⁹ „Per LAŠOrgSkV Tamstai buvo pasiūsta 1000 Rb“, – rašė 1949 m. rugpjūčio 18 d. J. Žemaitis laiške J. Šibailai: LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko J. Žemaičio (LV) laiškas nr. 160 Visuomeninės dalies viršininkui J. Šibailai (LBV), 1949-08-18. TRM rinkiniai, GEK 3006; Plg. LLKS Visuomeninės dalies viršininko J. Šibailos (LBV) raportas nr. 187 Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui (LV) [V. Šniuolio nuorašas], 1949-09-22. TRM rinkiniai, GEK 3103.

³⁰ 1949 m. rugpjūčio 18 d. J. Žemaitis rašė apie tai, kad P. Bartkus pas jį vyko su specialia užduotimi, bet žuvo Prisikėlimo apygardos ribose. Todėl dabar J. Kimštas pats turis išrinkti pareigūną, kuris nukeliautų pas LLKS Gynybos pajėgų vadą A. Ramanauską: LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko J. Žemaičio (LV) laiškas nr. 165 Karaliaus Mindaugo (Kaļņų) srities vadui A. Slučkai (KV) [L. V. Grigonio nuorašas], 1949-08-18. TRM rinkiniai, GEK 3005.

³¹ Plg. P. Prūsaičio tardymo protokolą, 1963 m. kovo 8 d. LVA, f. K-1, ap. 58, b. 47303/3, t. 1, l. 161–162.

³² LLKS Tarybos Prezidiumo II sekcijos Visuomeninės veiklos vadovo J. Šibailos (YV) raštas nr. 112 Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui (SV) [nuorašas], 1950-05-25. TRM rinkiniai, GEK 3089. Atrodo, 1949 m. rudenį – 1950 m. pavasarį buvo kalbėta ir apie J. Šibailos perėjimą darbui į kitą (Rytų Lietuvos partizanų?) sritį (žr. LLKS Tarybos Prezidiumo II sekcijos Visuomeninės veiklos vadovo J. Šibailos (YV) raštas nr. 124 Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui (SV) [nuorašas], 1950-05-26. TRM rinkiniai, GEK 3085).

³³ J. Petrėčio tardymo protokolą, 1949 m. rugsėjo 9 d. LVA, f. K-1, ap. 58, b. P-18857, l. 200ap–201ap.

³⁴ Šiandien iš esmės atitinka kvartalus 27, 28 ir 31.

³⁵ J. Petrėčio tardymo protokolai, 1949 m. rugsėjo 9 d. ir spalio 7 d. LVA, f. K-1, ap. 58, b. P-18857, l. 201, 209.

1 lentelė. LLKS Visuomeninės dalies vadovybė ir pagalbiniai pareigūnai
1949 m. vasario 16 d. – 1950 m. vasario 16 d. *Sudarė V. Vaitkevičius*

LLKS Visuomeninė dalis (1949 m. vasario 16 – rugpjūčio 1 d.)	LLKS Visuomeninė dalis (1949 m. rugpjūčio 1–13 d.)	LLKS Visuomeninė dalis (1949 m. rugpjūčio 13 – 1950 m. vasario 16 d.)	LLKS Visuomeninė dalis (nuo 1950 m. vasario 16 d.)
Viršininkas Mjr. Juozas Šibaila-Merainis	Viršininkas Mjr. Juozas Šibaila-Merainis	Viršininkas Mjr. Juozas Šibaila-Merainis	Viršininkas Mjr. Juozas Šibaila-Merainis
		Adjutantas Pusk. Viktoras Šniuolis-Vytvytis	Adjutantas Pusk. Viktoras Šniuolis-Vytvytis
			Karinio dalinio viršininkas Pusk. Jonas Šukys-Audronis Karinio dalinio viršininko pavaduotojas Pusk. Kazimieras Laužikas-Ragas
			Ūkio poskyrio viršininkas Pusk. Jonas Šukys-Audronis
Tautinio skyriaus viršininkas Kpt. Bronius Liesis-Naktis	Tautinio skyriaus viršininkas Kpt. Bronius Liesis-Naktis	Tautinio skyriaus viršininkas Kpt. Jonas Juras-Žilvinis*	
	Aprūpinimo poskyrio viršininkas Pusk. Kazimieras Laužikas-Ragas	Aprūpinimo poskyrio viršininkas Pusk. Kazimieras Laužikas-Ragas	
	Tiekimo skyriaus viršininkas Jaun. pusk. Laurynas Mingėlas-Džiugas	Tiekimo skyriaus viršininkas Jaun. pusk. Laurynas Mingėlas-Džiugas	
	Spaudos dauginimo skyriaus viršininkas Pusk. Viktoras Šniuolis-Vytvytis		
			Sanitarijos poskyrio viršininkas Grand. Albertas Sauka-Aušlovis
			Technikos poskyrio viršininkas Pusk. Eurikas (Henrikas) Mickevičius-Tautginas
			Ryšio poskyrio viršininkas Pusk. Viktoras Šniuolis-Vytvytis Ryšio poskyrio viršininko pavaduotojas Grand. Antanas Žiogas-Birutėnas

* Žuvo 1949 m. liepos 12 d., tačiau Vyriausioji vadovybė apie tai ilgai nežinojo. 1950 m. rugpjūčio mėn. šių pareigų eiti iš Jūros srities atvyko Antanas Liesis-Žiedas.

2 lentelė. Prisikėlimo apygardos vadovybė 1949 m. vasario 16 d. – rugpjūčio 13 d.

Sudarė V. Vaitkevičius

Prisikėlimo apygardos vadovybė (1949 m. vasario 16 d. – liepos 15 d.)	Prisikėlimo apygardos vadovybė (1949 m. liepos 15 d. – rugpjūčio 10 d.)	Prisikėlimo apygardos vadovybė (1949 m. rugpjūčio 10–13 d.)
Vadas Kpt. Leonardas Vilhelmas Grigonis	Vadas Ltn. Povilas Morkūnas-Rimantas	Vadas Ltn. Povilas Morkūnas-Rimantas
Adjutantas Jaun. pusk. Laurynas Mingėlas-Džiugas	Adjutantas Jaun. pusk. Laurynas Mingėlas-Džiugas	Adjutantas Jaun. pusk. Jonas Lukšas-Rastenis
Štabo viršininkas Ltn. Vytautas Šniuolis-Svajūnas	Štabo viršininkas Ltn. Vytautas Šniuolis-Svajūnas	Štabo viršininkas Ltn. Jonas Gedminas-Girėnas
	Operatyvinio skyriaus viršininkas Jaun. ltn. Kazys Mikėnas-Gegužis	Operatyvinio skyriaus viršininkas Jaun. ltn. Kazys Mikėnas-Gegužis
L. e. Ūkio skyriaus viršininko pareigas Ltn. Vytautas Šniuolis-Svajūnas	L. e. Ūkio skyriaus viršininko pareigas Jaun. ltn. Kazys Mikėnas-Gegužis	L. e. Ūkio skyriaus viršininko pareigas Jaun. ltn. Kazys Mikėnas-Gegužis
Ūkio skyriaus Tiekimo ir aprūpinimo poskyrio viršininkas Pusk. Kazys Laužikas-Ragas		Ūkio skyriaus Aprūpinimo ir tiekimo poskyrio viršininkas Pusk. Kazys Karašauskas-Gintautas
Ūkio skyriaus Techninio poskyrio viršininkas Pusk. Viktoras Šniuolis-Vytvytis		
	Visuomeninės dalies viršininkas Ltn. Vytautas Šniuolis-Svajūnas	Visuomeninės dalies viršininkas Ltn. Vytautas Šniuolis-Svajūnas
	L. e. Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus Spaudos dauginimo poskyrio viršininko pareigas Genovaitė Pracišauskienė-Vytas	Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus Spaudos dauginimo poskyrio viršininkas Genovaitė Pracišauskienė-Vytas

159

1949 m. rugpjūčio 13 d., apie 9 val. ryto, J. Petrėtis partizanams atnešė pusryčius. Vienas iš kovotojų paprašė siūlų, o kadangi ryšininkui skaudėjo kojas, tai sutarė, kad siūlus atneš sūnus Bronius. Apie 10:30 val. šis atėjo persimainiusiu veidu, – vėliau rašys Viktoras Šniuolis, – ir netrukus prasidėjo šaudymas, užvirė kautynės...³⁶

B. Petrėčio sesuo Julija Petrėtytė-Žaromskienė (g. 1923 m., gyvenanti Rudžių k., Radviliško r.)³⁷ jaudindamasi savo pasakojimą apie brolių – partizanų pagalbininką ir tėvą – ryšininką taip pat pradėjo nuo adatos su siūlais. Atėjęs pas partizanus brolis esą siūlų net nespėjęs paduoti, prasidėjęs šaudymui, kritęs ant žemės, siūlus (kaip įkaltį) įkasęs

³⁶ J. Petrėčio tardymo protokolai, 1949 m. spalio 8 d. LVA, f. K-1, ap. 58, b. P-18857, l. 210ap; [Užpelkių miško kautynių dalyvio] V. Šniuolio parodymai, [be datos; nuorašas, datuojamas 1949-12-23]. TRM rinkiniai, GEK 3907. Plg. *Laisvės kovos 1944–1953 metais. Dokumentų rinkinys*. Sud. Dalia KUODYTĖ, Algis KAŠĖTA. Kaunas, 1996, p. 234–236.

³⁷ Julijos Petrėtytės-Žaromskienės pasakojimas, 2016 m. rugsėjo 11 d. Kalbino A. ir G. Petrauskai.

į žemę. Pareinantį namo B. Petrėtį kareiviai sulaukė, išvežę tardyti. Sumuštą, iškankintą³⁸, bet paleistą Bronių vietos žmonės laikė išdaviku, ir būtent tokią žinią Prisikėlimo apygardos vadovybei 1949 m. rugsėjo 22 d. pasiuntė LLKS Visuomeninės dalies viršininkas J. Šibaila³⁹, gruodžio 23 d. – dar papildomų penkių dokumentų byla ta pačia tema⁴⁰. Remiantis J. Žaromskienės prisiminimais, neilgai trukus po to nuvykusiam dirbti į Šiaulėnus B. Petrėčiui partizanai įvykdė Karo lauko teismo nuosprendį.

Tačiau B. Petrėčio vaidmuo Užpelkių miško kautynių byloje nėra toks aiškus, kaip atrodė LLKS Visuomeninės dalies pareigūnams (ginklu grasinamas Bronius galėjo parodyti kelią į partizanų stovyklą) arba iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti šiuolaikiniams tyrinėtojams (vienas iš Petrėčių buvo saugumo agentas „Zelionyj“).

Užpelkių miško kautynių istorijos pradžia – tai 1949 m. rugpjūčio 9 d. saugumo agento Stasio Karanausko-Zelionyj iš Jokūbiškių k., Šiaulėnų vlsč.⁴¹, pranešimas apie partizanų stovyklą miške. Apie stovyklos vietą agentas sužinojo iš eigulio Broniaus Jakutonio iš Merkiškių palivarko prie Užpelkių k., Baisogalos vlsč.⁴² Atrodo, kad rugpjūčio 12 d. arba 13 d. rytą partizanus antrąkart (!) išdavė Julija Kleivaitė iš Eitvilių k., Grinkiškio vlsč.⁴³ Pakeliui į Užpelkių mišką buvo ir Prisikėlimo apygardos vadas P. Morkūnas su apygardos štabo Ūkio skyriaus Aprūpinimo ir tiekimo poskyrio viršininku puskarininkiu Kaziu Karašausku-Gintautu (kitaip Švyturiu)⁴⁴, tačiau kautynių jiedu išvengė. Tai verčia manyti, kad MGB tikslaus partizanų susitikimo laiko nežinojo⁴⁵.

160

³⁸ „[1949 m.] rugpjūčio mėn. 14 d. buvo suimtas Petrėtis. Bolševikai, norėdami jį iškviesti, griebėsi įvairių priemonių, būtent: užriša virvę ant kaklo ir pakaria, kai žmogus netenka sąmonės, jį paleidžia ir taip su minėtu asmeniu darė 3 kartus, bet nieko neišgavę paleido. Minėto asmens liko kakle juodos žymės nuo virvės“: Sekimo, žvalgybos ir Kontro žvalgybos rugpjūčio mėn. žinios, [1949 m.]. *LVA*, f. K-5, ap. 1, b. 160, l. 7–7ap.

³⁹ LLKS Visuomeninės dalies viršininko J. Šibailos (LBV) pranešimas nr. 193 Prisikėlimo apygardos vadui P. Morkūnui (PV) [V. Šniuolio nuorašas], 1949-09-22. *TRM* rinkiniai, GEK 3120. Plg. Visiškai slaptas agento „Juozas“ pranešimas, 1949-10-29. *LVA*, f. K-30, ap. 1, b. 721, l. 211.

⁴⁰ [1949]-08-13 Užpelkių miške kautynių aprašymas, [be datos; V. Šniuolio nuorašas, datuojamas 1949-12-23]. *TRM* rinkiniai, GEK 3906; Y mergaitės [spėjama, ryšininės Reginos Laumakaitės] parodymai, [be datos; V. Šniuolio nuorašas, datuojamas 1949-12-23]. *TRM* rinkiniai, 3908; Y ir Z mergaitė [ryšininė Reginos Laumakaitės ir Stasės Jurevičiūtės] parodymai, [be datos; V. Šniuolio nuorašas, datuojamas 1949-12-23]. *TRM* rinkiniai, GEK 3119; Z mergaitės [spėjama, ryšininės Stasės Jurevičiūtės] parodymai, [be datos; V. Šniuolio nuorašas, datuojamas 1949-12-23]. *TRM* rinkiniai, GEK 3122; LLKS Visuomeninės dalies viršininko J. Šibailos (BRNV) lydraštis nr. 200 Prisikėlimo apygardos vadui P. Morkūnui (PV) [V. Šniuolio nuorašas], 1949-12-23. *TRM* rinkiniai, GEK 3123.

⁴¹ Tapatybė nustatyta remiantis visiškai slaptu 1948 m. vasario 27 d. agento Zelionyj pranešimu, kuriame jis Varnionių k. gyventoją Kazį Grybauską vadina savo svainiu (Visiškai slaptas agento „Zelionyj“ pranešimas, 1948-02-27. *LVA*, f. V-5, ap. 1, b. 6969, l. 6). K. Grybauskas buvo vedęs Uršulę Karanauskaitę iš Žinėnų k., kuri turėjo vienintelį brolių Stasį: Stasės Grybauskaitės-Savickienės (g. 1931 m., gyvenančios Varnionių k., Radviliškio r.) prisiminimai, 2017 m. lapkričio 29 d. Užrašė Laima Šlekienė.

⁴² Radviliškio apskrities operatyvinės veiklos ataskaita, 1949 m. rugpjūčio mėn. *LVA*, f. K-41, ap. 1, b. 1434, l. 105.

⁴³ „Minėtas partizanus išdavė Kleivaitė, gyv. Eitvilių km. Ji anksti rytą atvyko į NKVD būstinę ir viską nurodė [...]. Jos tėvas kleiva ir yra padaręs panašią išdavystę kiek anksčiau“: Sekimo, žvalgybos ir Kontro žvalgybos rugpjūčio mėn. žinios, [1949 m.]. *LVA*, f. K-5, ap. 1, b. 160, l. 7ap.

⁴⁴ Petro Gadliausko-*Bijūnėlio* tardymo protokolas, 1950 m. vasario 2 d. *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 41417/3, t. 1, l. 32-33.

⁴⁵ Netiesioginiai duomenys rodo, kad priešas nežinojo nė apie susitikimo dalyvių pareigas Vyriausiojoje vadovybėje, todėl prieš susitikusius partizanų vadus veikė ir su žuvusiųjų kūnais pradžioje elgėsi taip, kaip buvo įpratę kovoje su vietinių partizanų daliniais.

Kautynių vieta ir jos žvalgymų rezultatai

Užpelkių miško kautynių ir partizanų žūties vietą jau beveik du dešimtmečius ženklina kvartalinės linijos pašonėje, miško jaunuolyne, pastatytas betoninis atminimo ženklas (LKS94: 6165505, 477144). 2012 m. Balandiščio ekspedicijos nariai artimiausią paminklo aplinką išžvalgė metalo iešikliu, tačiau jokių radinių, kuriuos būtų galima sieti su kautynėmis, nerado. 2014 m. buvo pradėtos tikrosios Užpelkių miško kautynių vietos paieškos, kurios užtruko dvejus metus⁴⁶.

Petrėčių sodybos vieta (čia dar auga trys medžiai) nustatyta pagal 1928 m. Šarkučių palivarko parceliacijos planą⁴⁷. Sulyginus 1949 m. gruodžio mėn. L. Mingėlo parengtą Užpelkių miško kautynių aprašymo schemą⁴⁸ (1 pav.) su XIX a. pabaigos – XX a. vidurio kariniais topografiniais žemėlapiais, buvo nustatyta, kad partizano pažymėtas kelias, vedantis per J. Petrėčio sodybą į (arba iš) miško, šiandien jau sunykęs. Tą patvirtino vietos apžiūra. Tačiau melioracijos kanalas, iškastas pelkėtoje, alksniais apaugusioje žemumoje, taip pat miško pakraščio kampas ir toliau vakaruose esanti kvartalinė linija šiaurės–pietų kryptimi rodė, kad L. Mingėlo schema gali būti perskaityta, ir ja vadovaujantis kautynių vietos paieškas reikia pradėti 31 kvartalo pietrytinėje dalyje.

Vos pradėję žvalgymus, 2016 m. rugpjūčio 24 d. akademinio jaunimo vasaros stovyklos-seminaro „Laisvės kovų atmintis“ dalyviai prie minėto kanalo aptiko pirmąsias šovinių tūteles. Toliau atidžiai ir nuosekliai buvo ieškoma kitų 1949 m. įvykius menančių radinių: šovinių, šovinių tūtelėlių, kulku, granatų skeveldrų ir kitų daiktų. Siekta atkurti kautynių paveikslą: MGB kareivių puolimo, partizanų atsitraukimo kelius ir kitas Užpelkių miško kautynių detales.

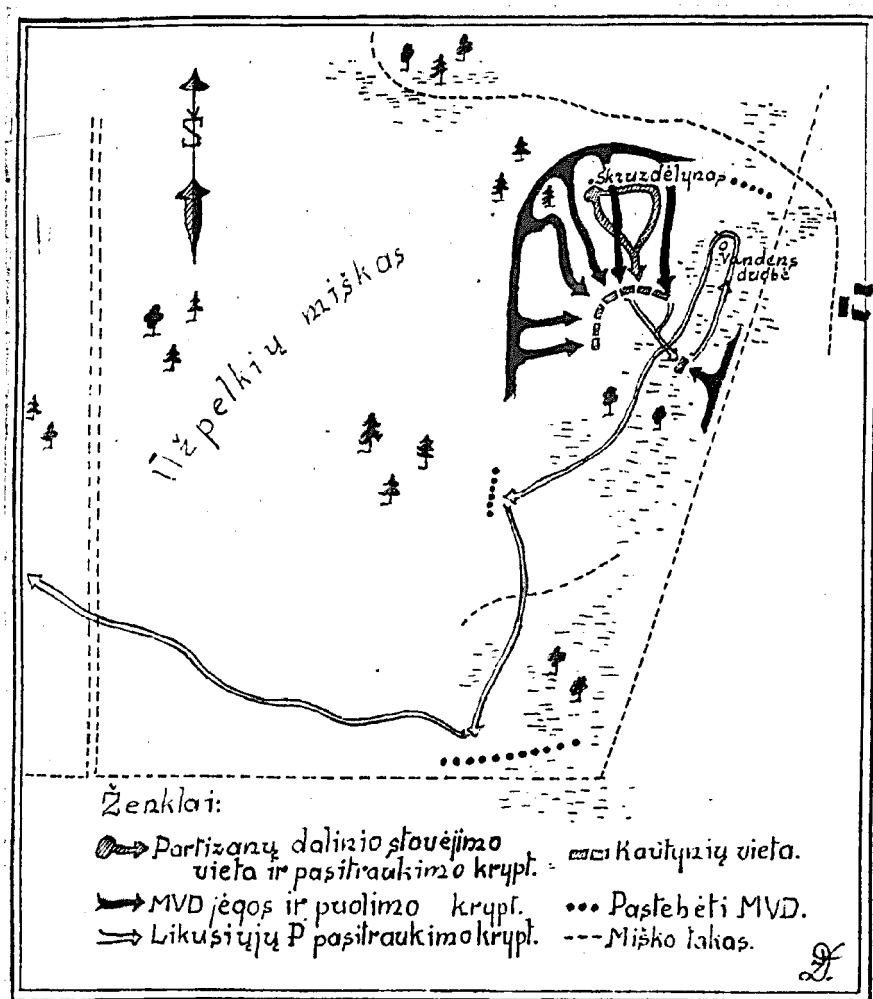
Nustatyta, kad kautynės įvyko Užpelkių miško 31 kvartalo vidurinėje dalyje, 1,75 km į pietus–pietvakarius nuo kautynės 1999 m. įamžinusio betoninio atminimo ženklo, 0,75 km į šiaurę nuo melioracijos kanalu paversto Srauto upelio dešiniojo kranto, 0,45 km į šiaurės vakarus nuo buvusios Petrėčių sodybos. Tai lygi pušimis ir eglėmis apaugusi vieta; vakaruose auga tankūs lazdynai, daug sutrūnijusių senų kelmų. Rytuose plyti sunkiai įžengiamas, avietėmis apaugęs miško kirtimas, šiaurinėje dalyje – aukštos žolės.

2016–2017 m. Užpelkių miške kruopščiai išžvalgytas netaisyklingas 60–110 m ilgio (šiaurės–pietų kryptimi) ir 30–110 m pločio (rytų–vakarų kryptimi) partizanų stovyklavietės ant nežymios kalvelės ir jos prieigų plotas (iš viso – beveik 0,6 ha; vidury-

⁴⁶ Išsamų jų aprašymą žr. PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vyktintas; PETRAUSKIENĖ, Aistė; KUCKAILIS, Ernestas. Užpelkių kautynių vietos žvalgymai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014 metais*. Vilnius, 2015, p. 587–592; PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vyktintas; PETRAUSKIENĖ, Aistė; KUCKAILIS, Ernestas. II pasaulinio ir Lietuvos partizaninio karo vietų žvalgymai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*. Vilnius, 2016, p. 506–509; PETRAUSKAS, G.; VAITKEVIČIUS, V.; PETRAUSKIENĖ, A., et al. Lietuvos partizaninio karo vietų žvalgymai..., p. 444–450.

⁴⁷ Kėdainių apskritys Grinkiškių valsčiaus Užpelkių, Galinuvkos, Medeliukų, Vodinės, Giraitės, Šarkučių ir Merkiškių palivarkų žemės parceliacijos planas, 1928. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 1250, ap. 4, b. 4/184.

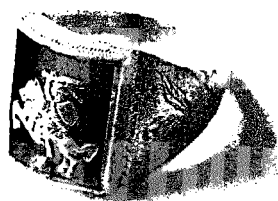
⁴⁸ Kautynės Užpelkių miške 1949 m. rugpjūčio 13 d., 1949-12-24. LVA, f. K-5, ap. 9, b. 56.

1 pav. L. Mingėlo-Džiugo nupiešta Užpelkių miško kautynių schema. 1949 m. gruodžio mėn. LVA, f. K-5, ap. 9, b. 6, l. 56

je – LKS94: 6163717, 477120⁴⁹). Jis buvo padalytas į lygiagrečias 2–3 m pločio juostas, kurias pasikeisdami metalo ieškiškiais tikrino daugelis ekspedicijos dalyvių. Be to, nesilaikant griežtos žvalgymų trajektorijos, didesnę dėmesį kreipiant į radinių koncentracijas, o mažesnę – į tarpus tarp jų, buvo išžvalgytas dar didesnis plotas. Archeologinių radinių aptikta 190×275 m dydžio teritorijoje.

⁴⁹ 2017 m. rugpjūčio 23 d. į čia augantį ąžuolą buvo iškilmingai įkelta tautodailininko Broniaus Mažylio ir kalvio Rašito Sadrejevo padaryta partizanų atminimo kopyltėlė su Rūpintojėliu.

2 pav. Sidabro lydinio žiedas su Vyčiu. G. Petrausko nuotr.

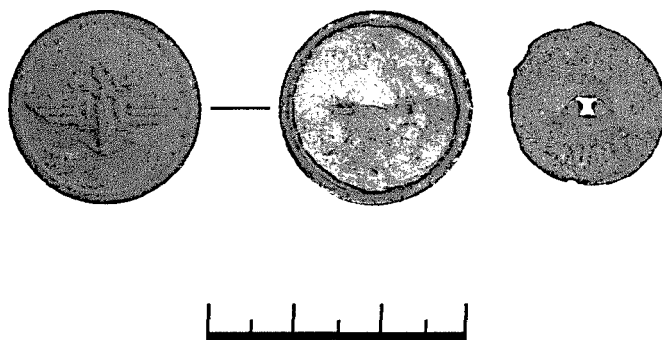
Iš viso žvalgant Užpelkių miško kautynių vietą buvo aptiktas 221 radinys⁵⁰. Didžiąją jų dalį sudaro šaudmenys: dešimt rusiškų ir du vokiški neiššauti šoviniai, 140 rusiškų ir dvi vokiškos šovinių tūtelės, 38 rusiškų šovinių kulkos. Iš rusiškų šaudmenų minėtini: šeši 7,62×25 mm ir keturi 7,62×54R mm kalibro šoviniai, 78 pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ ir 61 7,62×54R mm kalibro kulkosvaidžio, karabino „Mosin“ ir pusiau automatinio šautuvo SVT šovinio tūtelė. Dar viena partizanų stovyklavietėje rasta tūtelė nuo nešauto 7,62×25 mm kalibro šovinio – jo kulka nulaužta, parakas, spėjama, išbertas įkuriant laužą. Rusiškų šaudmenų grupei taip pat skiriama: 20 7,62×54R mm kalibro, 16 pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ ir 2 suplotos neaiškių šovinių kulkos. Ant dalies pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ šovinių ir tūelių įmuštos 1940, 1944 ir 1945 m. datos, ant 7,62×54R mm kalibro šovinių ar jų tūelių – 1939 ir 1940 m. gamtinimo datos.

Vokiškų šaudmenų rasta gerokai mažiau. Tai du 9×19 mm kalibro šoviniai su 1940 m. gamybos data ant tūtelės kapsulės, 1937 ir 1939 m. pagamintos karabino „Mauser“ šovinių tūtelės. Be to, minėtina tai, kad kautynių vietoje rasta viena stačiakampė geležies skeveldra primena rankinės granatos dalį.

Su partizanų stovyklaviete ir kautynėmis taip pat siejama daugelis kitų radinių: keturios stačiakampės ir apskritos amunicijos dirželių sagtys, trijų bato pasagėlių dalys, dvi vokiškos uniformos kelnų sagos, dvi švirškšto adatos, segiklis (karabinas), cigaretės kandiklis, galvaninio elemento dangtelis. Ypatingo dėmesio nusipelno sidabro lydinio žiedas su Vyčiu (2 pav.).

Šio žiedo praba – 800, priekinė dalis paplatinta, dėžutėje dviem vinutėmis pritvirtinta tokio pat sidabro lydinio plokštelė su Vyčiu. Atlikus FTIR spektrinę analizę nustaty-

⁵⁰ Ne visų radinių ryšys su Užpelkių miške vykusiomis kautynėmis yra lengvai atsekamas. Pažymėtina, kad dvi artilerijos sviedinio skeveldros mena Antrojo pasaulinio karo laikus, be to, dalis radinių yra susijusi su XX a. antrosios pusės miško darbininkais ar medžiotojais.

3 pav. Tarpukario Lietuvos Susisiekimo ministerijos uniformos saga. G. Petrausko nuotr.

4 pav. Partizano uniformos detalė: diržo kabutis-laikiklis su grandinėle. G. Petrausko nuotr.

ta, kad dėžutė buvo užpildyta biria medžiaga – klintimi⁵¹. Žiedo šonai puošti augaliniu ornamentu, dėžutės pakraščiai – įkartėlėmis, nugarinėje pusėje stačiakampėje įduboje iškaltas užrašas: auksakalio ženklas ir praba – [šešiakampė žvaigždė] 800 L. Remiantis įkalo analogijomis, žiedą nežinomas meistras (auksakalys L.) tarp 1922 ir 1940 m. pagamino Kaune⁵². Tačiau žiedo išvaizda nėra pirminė – plokštelė su Vyčiu prie dėžutės buvo pritvirtinta išėmus prieš tai čia buvusią žiedo akį. Atsižvelgiant į dirbinio išskirtinumą ir retumą, žiedas siejamas su vienu iš Užpelkių miške žuvusių 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarų: P. Bartkumi arba B. Liesiu.

Partizanų uniformos dalių ir prie jos nešiotų priedų radinių grupei skiriama: tarpukario Lietuvos Susisiekimo ministerijos saga su stilizuotų sparnų, sukryžiuotų žaibų ir inkaro atvaizdu, gamykliniu užrašu L. K. J. S. K. KAUNF nugarinėje pusėje (3 pav.), diržo kabutis-laikiklis su grandinėle (4 pav.) ir sulankstyto žiūronų okuliario dalis. Tų pačių sudaužytų žiūronų dalis, siejama su L. Mingėlu, ir tokia pat saga, siejama su Radviliškio geležinkelio valdyboje vertėju dirbusiu Vytautu Šniuoliu, buvo rastos 2010 m. tyrinėjant partizanų bunkerį po Miknių sodybos klėtimi Minaičiuose (Radviliškio r.)⁵³.

Kompleksinis Užpelkių miško kautynių tyrimas ir interpretacija

Kartografavus archeologinių žvalgymų metu Užpelkių miško kautynių vietoje aptiktus archeologinius radinius, išanalizavus jų paplitimą, išryškėjo keli radinių telkiniai (5 pav.).

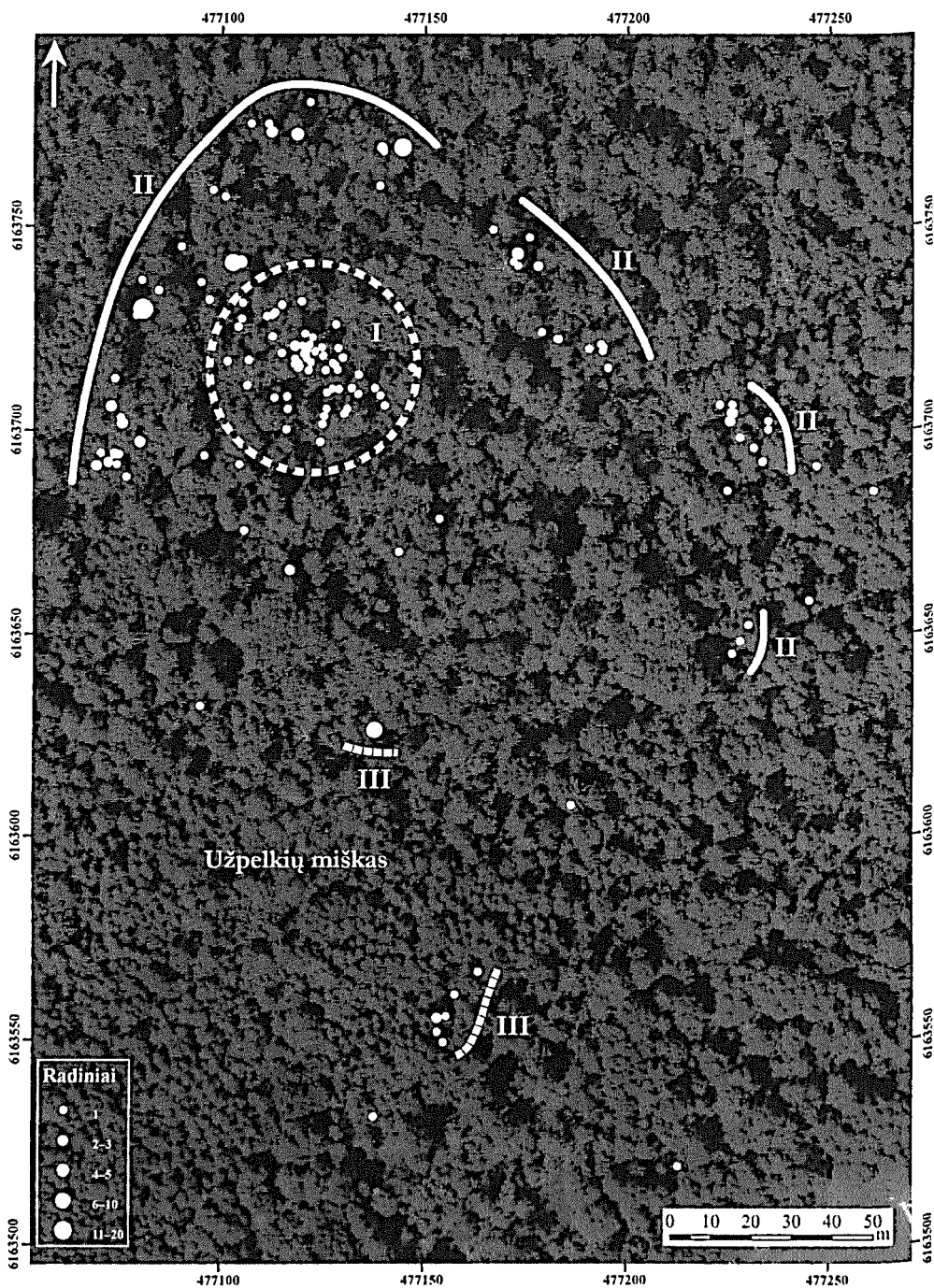
Pirmajame telkinyje, kuris apima apie 35×40 m dydžio teritoriją vidurinėje žvalgyto ploto dalyje, rasta daugelis pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ ir 7,62×54R mm kalibro šovinių kulų, visi vokiški šoviniai bei tūtelės ir su Lietuvos partizanis siejami radiniai: sidabrinis žiedas, Susisiekimo ministerijos uniformos saga, vokiškos uniformos kelnų sagtis, amunicijos dirželio sagtis, kabutis-laikiklis su grandinėle, žiūronų okuliario dalis, adatos ir kita. Šie radiniai vietą leidžia pagrįstai vadinti partizanų stovyklaviete. Be to, kulų išsidėstymas rodo, kad minėtas plotas buvo MGB kareivių taikynys (viena pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ šovinio kulka rasta įstrigusi ir medžio kelme).

Sprendžiant iš šiame telkinyje rastų 17 pistoleto-kulkosvaidžio, vienos karabino „Mosin“ ir vienos karabino „Mauser“ tūtelės, traukdamiesi iš stovyklavietės partizanai iššovė ne

⁵¹ Žiedą konservavo Prano Gudyno restauravimo centro aukščiausiosios kategorijos archeologinių radinių restauratorė Sandra Garšvienė. Kokybinę metalo lydinio analizę mikroskopu atliko aukščiausiosios kategorijos restauratorė-technologė dr. Laima Grabauskaitė.

⁵² *Zigfrido Jankausko lituanistinių sidabro dirbinių rinkinys (Muziejus ir kolekcininkas, t. 3)*. Sud. Tadas ŠĖMA. Vilnius, 2014, p. 150, 118.1 pav. Plg. VĒLIŪTĒ, Rūta Gabrielė. *Partizanai [N 16]*. Vilnius, 2009, p. 51, 48 pav. .

⁵³ VĒLIUS, Gintautas; ŽYGELIS, Dalius. Pokario Lietuvos partizanų bunkeriai Mėnaičių ir Balandiščio k. (Grinkiškio sen., Radviliškio r.). *Lietuvos archeologija*, 2013, t. 39, p. 224, 66 pav.; VĒLIUS, Gintautas. Lietuvos partizanų ryšininkų Miknių sodybos (33097) teritorijos Mėnaičių k., Grinkiškio sen., Radviliškio r., detaliųjų archeologinių tyrimų 2010 m. ataskaita. Vilnius, 2014. *LII*, f. 1, b. 6677, 29, 34 pav.

5 pav. 2016–2017 m. Užpelkių miško kautynių vietos žvalgytų planas: I – partizanų stovyklavietė; II – MGB kariuomenės apsupties žiedas; III – pavienių MGB kareivių pozicijos.
G. Petrausko brėž.

mažiau kaip 19 šūvių. Dar bent trys rusiški 7,62×25 mm, vienas 7,62×54R mm ir du vokiški 9×19 mm kalibro šoviniai buvo pamesti arba ištaisyti pasibaigus kautynėms. Klausimas, ar kartu su kitais radiniais šiame telkinyje rastas žiedas kautynių metu buvo pamestas netyčia, ar paslėptas stengiantis, kad nepatektų į MGB kareivių rankas, lieka atviras.

Antrasis radinių telkinys puslankiu iš pietvakarių, vakarų, šiaurės ir rytų pusių juosia pirmąjį. Jį sudaro išskirtinai pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ ir 7,62×54R mm kalibro (daugiausia karabino „Mosin“) šovinių tūtelės. Aptikti šaudmenys rodo, kad kautynių metu plačiai naudoti abiejų tipai ginklai (pistoletu-kulkosvaidžio PPŠ šovinių tūtelių telkinyje aptikta 55, o 7,62×54R mm kalibro šovinių tūtelių – 54). Žvelgiant į šaudmenų paplitimo planą, matomos ne mažiau kaip aštuonios ryškesnės tūtelių sandraupos, kurias skiria 15–30 m atstumas. Daugelyje telkinių aptikta abiejų tipų šovinių tūtelių, išimtimi laikoma toliausiai į rytus nutolusi šaudmenų sandraupa, kurioje rasta vien pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ šovinių tūtelių.

Sprendžiant iš šovinių tūtelių išsidėstymo, MGB kareiviai iš vienos pozicijos iššovė po kelis šūvius (pistoletu-kulkosvaidžiu PPŠ – iki penkių, karabinu „Mosin“ arba pusiau automatinio šautuvu SVT – iki šešių šūvių). Dėmesį atkreipia šiaurinėje apsupties žiedo dalyje aptikta šaulio pozicija, iš kurios buvo iššauta trylika šūvių pistoleto-kulkosvaidžiu PPŠ. Šiaurės vakarų pusėje rasta 7,62×54R mm kalibro šovinių 20 tūtelių sandraupa. Tai liudija šioje vietoje buvus MGB kariuomenės kulkosvaidininko poziciją. Atskirai minėtini vakarinėje apsupties žiedo dalyje rasti keturi neiššauti šoviniai, kurių dalis perlaužti pusiau, dalis brokuoti – šauti, bet nesuveikę.

Šaudmenų išsidėstymas puslankiu sutampa su L. Mingėlo schemoje nupieštu MGB kariuomenės puolimu iš pietvakarių, vakarų ir šiaurės pusių. Apsupties žiedą nuo partizanų stovyklavietės skyrė 10–50 m atstumas, kiek daugiau – 45–90 m nutolusios nuo stovyklavietės, tik rytuose, rastos MGB kariuomenės pajėgų pozicijos. Pažymėtina, kad būtent ši apsupties žiedo dalis atskirai su pertrūkiu pažymėta L. Mingėlo schemoje. Be to, pietrytinėje apsupties žiedo dalyje šalia šaudmenų aptiktos trys batų pasagėlių dalys, dvi amunicijos dirželių sagtys, cigaretės kandiklis ir galvaninio elemento dangtelis. Pagrįstai manoma, kad šiuos daiktus partizanų stovyklos šturmo metu pametė MGB kareiviai.

Paskutiniai du šaudmenų telkiniai užfiksuoti atitinkamai 80 m ir 140 m į pietryčius nuo partizanų stovyklavietės. Pirmajame telkinyje iš jų aptiktos dviem krūvelėmis pabirusios 7,62×54R mm kalibro šovinių tūtelės leidžia kalbėti apie šešis MGB kareivių iššautus šūvius. Antrajame telkinyje, 12 m ilgio juostoje, surinktos septynios pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ šovinių tūtelės. L. Mingėlo schemoje pažymėta, kad prasidėjus kautynėms partizanai traukėsi šiaurės rytų kryptimi, tačiau susidūrę su priešininkais pasuko pietvakarių, kiek vėliau – pietų, o dar vėliau – vakarų kryptimi. Dvi šovinių tūtelių sandraupos apsupties žiedu neapjuostose stovyklavietės priegose sutampa su schemoje nubraižytu partizanų

judėjimu pietvakarių ir pietų link ir čia, anot L. Mingėlo, pastebėtų (ir, kaip rodo archeologiniai radiniai, juos apšaudžiusių) kareivių pozicijomis.

Prie partizanų stovyklavietės kilusios Užpelkių miško kautynės, vykusios apie 150×150 m dydžio plote, nusinešė penkių laisvės kovotojų: P. Bartkaus, B. Liesio, J. Gedmino, J. Lušo ir Vytauto Šniuolio gyvybes (saugumo ataskaitoje teisingai nustatyta pastarojo asmenybė⁵⁴). Likusių partizanų bandymą trauktis į pietus sustabdė MGB kareivių šūviai; tai, kad kautynės galėjo tęstis pamiškėje, patvirtina vos 25 m atstumu nuo Šarkučių (dabar Medeliukai) kaimo laukų aptikta šovinio kulka. Archeologijos duomenys apie kautynių baigtį nieko aiškaus nepasako – atsitraukiantys partizanai nebešaudė. Nepaisant to, L. Mingėlo schema rodo, kad sunkiai sužeistą jos autorių Viktoras Šniuolis nešė vakarų kryptimi, Minaičių link. Po Miknių sodybos klėtimi ten buvo Prisikėlimo apygardos štabo bunkeris, vadinamas Ramove⁵⁵.

168.

P. Prūsaitį, besitraukiantį į pietus, per Srauto upelį, matė kautynes iš akmeninio Medeliukų palivarko tvarto, buvusio už 0,75 km į pietvakarius nuo Užpelkių miško pakraščio, stebėjęs Aleksas Vaitkevičius (g. 1934 m., kilęs iš Godų k.)⁵⁶. Ilgaplaukį partizaną MGB kareiviai esą palaikė mergina ir norėjo jį sučiupti gyvą. Neapšaudomas persekiotojų, P. Prūsaitis nuo jų atitrūko.

Kaip ir kur iš kautynių pasitraukė V. Kuzmickas, lieka neaišku. 1949 m. gruodžio 25 d. apie Užpelkių miško kautynes Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės Birutės tėvūnijos vadui Aleksui Meškauskui-Montei jis pasakojo, kad tąkart buvęs taip paveiktas, jog „viskas likę kaip sapne, daug ko visai nebepamena“⁵⁷.

Žuvusiųjų vežti MGB kariuomenė pavarė keturis Ėitvilių kaimo gyventojus: Antaną Kleivą, Petrą Kleivą, Juozą Diržinauską ir, spėjama, Praną Diržinauską⁵⁸. Tai verčia manyti, kad, be penkių partizanų, į Grinkiškį reikėjo parvežti ir žuvusius MGB karius⁵⁹. Po valandos iš Grinkiškio turgaus aikštės partizanai buvo skubiai išvežti į Radviliškio MGB būstinės kiemą, kur juos matė Stasė Jurevičiūtė iš Varnionių, Regina Laumakaitė ir Findienė iš Radviliškio⁶⁰.

⁵⁴ Radviliškio apskrities operatyvinės veiklos ataskaita, 1949 m. rugpjūčio mėn. LVA, f. K-41, ap. 1, b. 1434, l. 105–106.

⁵⁵ 1949 m. vasario 16 d. čia buvo pasirašyta LLKS Deklaracija.

⁵⁶ Alekso Vaitkevičiaus prisiminimai, 2016 m. rugsėjo 5 ir 13 d. Užrašė A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius, talkinami Emilijos Jasiulevičiūtės.

⁵⁷ Kautynių bel susidūrimų aprašymas nr. 2, 1949-12-25. LVA, f. K-5, ap. 1, b. 17, l. 25.

⁵⁸ Onos Kleivaitės-Blėdienės (g. 1931 m. Eltvilių k., Grinkiškio sen., Radviliškio r. ir ten tebegyvenančios), prisiminimai, 2016 m. rugsėjo 19 d. Užrašė V. Vaitkevičius.

⁵⁹ Partizanų duomenimis, MGB karių žuvo net 18 (Sekimo, žvalgybos ir kontro žvalgybos [1949 m.] rugpjūčio mėn. žinios, 1949-09-09. LVA, f. K-5, ap. 1, b. 160, l. 7–7ap). Kitais duomenimis, apie 15 (Visiškai slaptas agento „Juozas“ pranešimas, 1949-10-29. LVA, f. K-30, ap. 1, b. 721, l. 211). Manytina, kad dalis jų buvo pakirsti savųjų kulka.

⁶⁰ Visiškai slaptas agento „Ratas“ pranešimas, 1949-12-23. LVA, f. K-30, ap. 1, b. 721, l. 216. Viktoro Šniuolio surinktoje operatyvinėje medžiagoje šios merginos vadinamos mergaitėmis X, Y ir Z: Y ir Z mergaičių [ryšinių Reginos Laumakaitės ir Stasės Jurevičiūtės] parodymai, [be datos; V. Šniuolio nuorašas.

Kautynėse sužeisto L. Mingėlo būklė buvo labai sunki⁶¹. Laimei, „ligoninės padėtis katastrofos išvengė, ligonio slaugymas dar būtinas“, – 1949 m. gruodžio 23 d. LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui rašė LLKS Visuomeninės dalies viršininkas J. Šibaila. Ramovės bunkeryje L. Mingėlą slaugė bendražygė Izabelė Vilimaitė-Juoza-pėlis, patirtos išlaidos vien tik rugpjūčio mėn. siekė 540 rublių⁶². Jauniausia partizanų rėmėjų Miknių šeimos dukra Julijona Mikniūtė-Petrėtienė (1934-2018) pasakojo apie tai, kaip I. Vilimaitė L. Mingėlą maitinusi per rugio šiaudą⁶³.

Ši padėtis kuriam laikui leido atidėti kaltinimų išdavyste, kuriuos 1949 m. pavasarį ryšinin-kei I. Vilimaitėi buvo pareiškę Rytų Lietuvos partizanų vadai, tyrimą. 1949 m. liepos 2 d. LLKS Gynybos pajėgų vado pareigas einantis J. Žemaitis tokį tyrimą atlikti pavedė Prisikėli-mo apygardos vadui L. V. Grigoniui⁶⁴, o jis rugpjūčio 1–2 d. susitikime su Vyriausiosios va-dovybės nariais įpareigojimą, atrodo, perleido LLKS Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus viršininkui B. Liesiui⁶⁵. Po B. Liesio žūties 1949 m. gruodžio 23 d. J. Šibaila J. Žemaičiui rašė, kad tik vienas L. V. Grigonis – būsimasis LLKS prokuroras – tinka šiai bylai išspręsti⁶⁶.

Belieka paminėti, kad 1949 m. rugsėjo 22 d. LLKS Visuomeninės dalies viršininkas J. Šibaila raporte J. Žemaičiui pasiūlė P. Bartkui po mirties suteikti aukščiausią – Lais-vės kovos karžygio – vardą⁶⁷. 1950 m. lapkričio 23 d. LLKS Tarybos Prezidiumo pirmi-ninkas J. Žemaitis B. Liesį po mirties apdovanojo Laisvės Kovos Kryžiais (1 ir 2 rūšies I ir II laipsnio) ir Laisvės Kovos Kryžiumi (2 rūšies III laipsnio)⁶⁸.

1950 m. kovo 15 d. Viktorui Šniuoliui buvo suteiktas leitenanto, o L. Mingėlui – puska-rininkio laipsnis ir teisė nešioti sužeidimo ženklą. Be to, abu partizanai už drąsą Už-

datuojamas 1949-12-23]. *TRM* rinkiniai, GEK 3119; Z mergaitės [spėjama, ryšininės Stasės Jurevičiūtės] parodymai, [be datos; V. Šniuolio nuorašas, datuojamas 1949-12-23]. *TRM* rinkiniai, GEK 3122.

⁶¹ „Nukirstas virš alkūnės dešinės rankos kaulas [...] trijų kliudymų suskaldytas apatinis žandikaulis ir vienas kliudymas į krūtį“; LLKS Visuomeninės dalies viršininko J. Šibailos (LBV) raportas nr. 202 Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui (LV) [nuorašas], 1949-09-22. *TRM* rinkiniai, GEK 3027.

⁶² LLKS Visuomeninės dalies viršininko J. Šibailos (LBV) lydraštis nr. 255 Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui (LV) [V. Šniuolio nuorašas], 1949-12-23. *TRM* rinkiniai, GEK 3125. Paprastai LLKS Visuomeninės dalies narių mėnesio išlaidos svyravo nuo 20 iki 150 rublių (Ibid.).

⁶³ Julijonos Mikniūtės-Petrėtienės pasakojimai, 2012 m. kovo 1 d. ir 2013 m. kovo 15 d. Užrašė A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius.

⁶⁴ Laikiniai einančio LLKS Gynybos pajėgų vado pareigas J. Žemaičio (I.e.p. LAV) pavedimas nr. 146 Prisikėlimo apygardos vadui Leonardui Grigoniui (PV) [P. Bartkaus nuorašas], 1949-07-02. *TRM* rinkiniai, GEK 3173.

⁶⁵ LLKS Tarybos Prezidiumo II sekcijos Visuomeninės veiklos vadovo J. Šibailos (YV) raštas nr. 112 Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui (SV) [nuorašas], 1950-05-25. *TRM* rinkiniai, GEK 3089.

⁶⁶ LLKS Visuomeninės dalies viršininko J. Šibailos (LBV) laiškas Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui (LV) [V. Šniuolio nuorašas], 1949-12-23. *TRM* rinkiniai, GEK 3009; plg. LLKS Tarybos Prezidiumo II sekcijos Visuomeninės veiklos vadovo J. Šibailos (YV) raštas nr. 112 Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui (SV) [nuorašas], 1950-05-25. *TRM* rinkiniai, GEK 3089.

⁶⁷ LLKS Visuomeninės dalies viršininko J. Šibailos (LBV) raportas nr. 201 Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui (LV) [nuorašas], 1949-09-22. *TRM* rinkiniai, GEK 3029. Literatūroje nurodoma, kad šiam J. Šibailos pasiūlymui buvo pritarta, tačiau aktas dar nesurastas.

⁶⁸ LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko J. Žemaičio aktas nr. 23, 1950-11-23. *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 66960/3, t. 11, l. 68.

pelkių miško kautynėse, pastangas ir pasiaukojimą tuo pačiu aktu buvo apdovanoti II laipsnio Laisvės Kovos Kryžiais (su kardais)⁶⁹.

Apibendrinimas ir išvados

1949 m. rugpjūčio 13 d. Užpelkių miške (Grinkiškio sen., Radviliškio r.) vykusių kautynių tyrinėjimai yra pavyzdinis partizaninio karo kautynių vietos tyrimų atvejis. Šių kautynių aplinkybes ir eigą dokumentavo partizanai, išliko kai kurie MGB kariuomenės aktai, per 2014–2017 m. buvo surinktos ir išanalizuotos naujos istorinės žinios, nustatyta kautynių vieta, ji išžvalgyta metalo iešikliais, pradėta tvarkyti ir įamžinta.

170 | Užpelkių miško stovykloje turėjo įvykti LLKS Gynybos pajėgų štabo, Visuomeninės dalies, Prisikėlimo apygardos vadovybės narių ir juos saugojusių kovotojų tarnybinis susitikimas. Išdavystė, kilusios kautynės ir penkių partizanų žūtis turėjo įtakos visai tolesnei LLKS istorijos raidai: Gynybos pajėgų štabas jau niekada nebuvo sudarytas toks, kokį jį 1949 m. vasarą buvo sumanęs J. Žemaitis; niekada tarp Rytų ir Pietų Lietuvos sričių partizanų nebuvo nustatytas kelias, kuriuo vadovybės nariai būtų galėję vykti vieni pas kitus.

Užpelkių miško kautynėse žuvo LLKS Gynybos pajėgų štabo Organizacinio skyriaus viršininkas majoras P. Bartkus ir LLKS Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus viršininkas kapitonas B. Liesis – du iš aštuonių 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarų. Kovingumu ir gabumais su jais galėjo lygintis trečioji Užpelkių kautynių auka – Prisikėlimo apygardos Visuomeninės dalies viršininkas leitenantas Vytautas Šniuolis ir sunkiai sužeistas LLKS Visuomeninės dalies Tiekimo poskyrio viršininkas jaunesnysis puskarininkis L. Mingėlas, kurį išgelbėjo LLKS Visuomeninės dalies Spaudos dauginimo poskyrio viršininkas Viktoras Šniuolis. Žuvusiam Prisikėlimo apygardos štabo viršininkui puskarininkui J. Gedminui ir apygardos vado adjutantui jaunesniajam puskarininkui J. Lušui partizaninės kovos patirties stigo⁷⁰; paaukojusieji gyvybes pridengė V. Kuzmicko ir P. Prūsaičio atsitraukimą⁷¹.

Žvalgant Užpelkių miško kautynių vietą rasti radiniai (221), daugiausia rusiški ir vokiški šaudmenys, patikslina ir išplečia istorinių kautynių aprašymus bei L. Mingėlo nupieštą schemą. Partizanų stovyklavietėje, be šaudmenų, dar buvo aptikta kai kurių uniformos dalių, buities ir medicinos reikmenų; unikalus radinys – sidabro lydinių (praba 800) žiedas su Vyčiu, siejamas su Vyriausiosios partizanų vadovybės nariais P. Bartkumi ir B. Liesiu.

⁶⁹ Ibid., I. 64.

⁷⁰ Tiesa, J. Lušas dalyvavo 1948 m. kovo 10 d. Jungtinės Kėstučio apygardos Gintaro rinktinės Tremtinio rajono Audros dalinio, vadovaujamo Romo Pracišausko-*Hamiro*, kautynėse Kaunetiškųjų miške (Šiluvos valsč.), kur buvo sužeistas.

⁷¹ Tai buvo vienos pirmųjų P. Prūsaičio kovotojo kautynių. Jam buvo lemta likti paskutiniu Prisikėlimo apygardos partizanų; P. Prūsaitis buvo sulaikytas tik 1962 m. rugsėjo 25 d.

Istorikų, archeologų, ginkluotės ir karo taktikos žinovų bendradarbiavimas yra būtina Lietuvos partizaninio karo tyrimų sąlyga. Kompleksiniai mūšių ir kautynių vietų tyrimai iš esmės papildo partizaninio karo istorijos paveikslą faktinėmis žiniomis, artefaktais, išplečia senas interpretacijas ir tampa naujų pagrindu.

Padėka

Straipsnio autoriai nuoširdžiai dėkoja bendražygiams – Užpelkių miško kautynių vietos tyrėjams: Lietuvos kariuomenės viršilai Ernestui Kuckailiui, doktorantui Žilvinui Montvydui ir daugeliui akademinio jaunimo vasaros stovyklos-seminaro „Laisvės kovų atmintis“ dalyvių. Už pagalbą archyvuose ir muziejuose dėkojame dr. Dariui Juodžiui ir dokt. Rokui Sinkevičiui, už suteiktas vertingas žinias – Laimai Buračaitė-Šlekienei, už partizanų žiedo konservavimą – Sandrai Garšvienei, už metalo lydinio tyrimus – dr. Laimai Grabauskaitei.

171

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- BARANAUSKAS, Tomas; ZABIELA, Gintautas. *Saulės mūšio pėdsakų paieškos*. Vilnius, 2016.
- ČEKUTIS, Ričardas; ŽYGELIS, Dalius. Užpelkių kautynės 1949. In *Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos*. Sud. Karolis ZIKARAS. 2-oji patais. laida. Vilnius, 2013, p. 240–242.
- ČEPULYTĖ, Aistė; PETRAUSKAS, Gediminas. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio archeologiniai tyrimai Daugėliškių miške. *Genocidas ir rezistencija*, 2011, nr. 2 (30), p. 165–172.
- GAŠKAITĖ, Nijolė. *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai*. Vilnius, 1997.
- GAŠKAITĖ, Nijolė; KUODYTĖ, Dalia; KAŠĖTA, Algis; ULEVIČIUS, Bonifacas. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* Kaunas, 1996.
- GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, Nijolė. Prisikėlimo apygarda. In *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Sud. Aurelija MALINAUSKAITĖ. Vilnius, 1999, p. 8–91.
- GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, Nijolė. *Žuvusiųjų prezidentas*. 3-ioji laida. Vilnius, 2007.
- KAŠELIONIS, Bronius. *Dainavos apygardos Šarūno rinktinės partizanų kovų atmintinos vietos 1944–1952. Atlasas*. Vilnius, 2005.
- KAŠELIONIS, Bronius. *Dainavos partizanai. Šarūno rinktinė (dokumentai ir prisiminimai)*. Vilnius, 1999.
- KUCKAILIS, Ernestas. Neramus 1950 metų liepos 22 dienos rytas Daugėliškių miške. *Karys*, 2010, nr. 10, p. 51–53; 2011, nr. 3, p. 42–44.
- Laisvės kovos 1944–1953 metais. Dokumentų rinkinys*. Sud. Dalia KUODYTĖ, Algis KAŠĖTA. Kaunas, 1996.
- MALINAUSKAITĖ, Aurelija. *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Vilnius, 1999.
- MARCINKEVIČIŪTĖ, Eglė. Neinformatyvūs archeologiniai tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vilnius, 2007, p. 540–552.
- NOREIKA, Dainius. Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslas detalė. *Genocidas ir rezistencija*, 2012, nr. 1 (31), p. 86–111.
- PETRAUSKAS, Gediminas. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio Daugėliškių miške tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*. Vilnius, 2011, p. 515–522.

- PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vykintas; PETRAUSKIENĖ, Aistė; KUCKAILIS, Ernestas. II pasaulinio ir Lietuvos partizaninio karo vietų žvalgymai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*. Vilnius, 2016, p. 498–510.
- PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vykintas; PETRAUSKIENĖ, Aistė; KUCKAILIS, Ernestas. Lietuvos partizaninio karo vietų žvalgymai Radviliškio rajone. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*. Vilnius, 2017, p. 441–450.
- PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vykintas; PETRAUSKIENĖ, Aistė; KUCKAILIS, Ernestas. Užpelkių kautynių vietos žvalgymai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014 metais*. Vilnius, 2015, p. 587–592.
- PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vykintas; PETRAUSKIENĖ, Aistė; KUCKAILIS, Ernestas. Užpelkių miško kautynių vieta. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*. Vilnius, 2018, p. 653–656.
- PETRAUSKIENĖ, Aistė. Laisvės kovotojas ir vieta: kitoks partizanų vado Petro Bartkaus pasakojimas. *Genocidas ir rezistencija*, 2016, nr. 2 (40), p. 51–67.
- PETRAUSKIENĖ, Aistė; PETRAUSKAS, Gediminas. Naujausiųjų laikų konfliktų archeologija: Lietuvos partizaninio karo tyrimų atvejis. *Lietuvos archeologija*, 2014, t. 40, p. 221–253.
- PETRAUSKIENĖ, Aistė; PETRAUSKAS, Gediminas; VAITKEVIČIUS, Vykintas. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*. Vilnius, 2017.
- PETRAUSKIENĖ, Aistė; VAITKEVIČIUS, Vykintas. (At)kuriant partizanų archyvą. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2017, nr. 2 (20), p. 58–65.
- Pietų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas. Dainavos ir Tauro apygardos*. Sud. Edita JANKAUSKIENĖ, Dalia KUODYTĖ, Rūta TRIMONIENĖ, Dalius ŽYGELIS. Vilnius, 2008.
- PRANCKĖNAITĖ, Elena. Kalniškių mūšio vietos (I1P) (Lazdijų r.) 2006 metų archeologiniai žvalgymai. Vilnius, 2006. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*, f. 1, b. 5549.
- RUPAINIS, Algis. Partizanų karo kronika. In *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998)*. Sud. Izidorius IGNATAVIČIUS. Vilnius, 1999, p. 262–310.
- ŠNIUOLIS, Viktoras. Jų akis bučiavo gintarinė žemė. In *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Sud. Aurelija MALINAUSKAITĖ. Vilnius, 1999, p. 247–265.
- Vakarų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas. Kęstučio, Prisikėlimo, Žemaičių apygardos*. Sud. Edita JANKAUSKIENĖ, Rūta TRIMONIENĖ, Dalius ŽYGELIS. Vilnius, 2010.
- VĒLIUS, Gintautas. Dainavos apygardos Kazimieraičio rinktinės Vytauto tėvūnijos štabo bunkeris. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*. Vilnius, 2017, p. 507–514.
- VĒLIUS, Gintautas. Lietuvos partizaninio karo objektų tyrimų atvejai [žodinis pranešimas]. Seminaras „Metalo iešikliai Lietuvos archeologijoje“. Vilnius, 2017 m. gruodžio 8 d.
- VĒLIUS, Gintautas. Lietuvos partizanų ryšininkų Miknių sodybos (33097) teritorijos Mėnaičių k., Grinkiškio sen., Radviliškio r., detaliųjų archeologinių tyrimų 2010 m. ataskaita. Vilnius, 2014. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*, f. 1, b. 6677.
- VĒLIUS, Gintautas; ŽYGELIS, Dalius. Pokario Lietuvos partizanų bunkeriai Mėnaičių ir Balandiško k. (Grinkiškio sen., Radviliškio r.). *Lietuvos archeologija*, 2013, t. 39, p. 177–234.
- VĒLIŪTĖ, Rūta Gabrielė. *Partizanai [N 16]*. Vilnius, 2009.
- Zigfrido Jankausko lituanistinių sidabro dirbinių rinkinys* (Muziejus ir kolekcininkas, t. 3). Sud. Tadas ŠĖMA. Vilnius, 2014.
- ZABIELA, Gintautas. Mūšių vietų archeologija. In *Pabaisko mūšis ir jo epocha*. Sud. Ilona VAŠKEVIČIŪTĖ. Vilnius, 2017, p. 269–280.
- ZABIELA, Gintautas. Mūšių vietos kaip kultūros paveldo objektai Lietuvoje. *Kultūros paminklai*, 2017, t. 21, p. 34–39.
- ŽYGELIS, Dalius. Užpelkių miško kautynės. *Karys*, 2013, nr. 7, p. 49–54.

FROM THE HISTORY OF THE MOVEMENT FOR THE STRUGGLE FOR LITHUANIA'S FREEDOM: THE BATTLE OF UŽPELKIAI FOREST ON 13 AUGUST 1949

Gediminas Petrauskas, Aistė Petrauskienė, Vykintas Vaitkevičius

Summary

The locations of battles and fighting in the Lithuanian partisan war attracted the attention of archaeologists more than a decade ago. So far, five locations of battles and fighting have been investigated. In 2014–2017, the authors of this article, together with volunteers, determined the location of the Battle of Užpelkiai Forest that took place on 13 August 1949, collecting a lot of archaeological and historical data.

Our research showed that on 1 August 1949, exactly half a year after the first meeting of Lithuanian partisan commanders, a meeting of the Presidium Council of the Lietuvos Laisvės Kovos Sajūdis (LLKS, Movement for the Struggle for Lithuania's Freedom) was held in the Prisikėlimas district command camp, in the 15th forest district of Užpelkiai Forest (on the border of the Grinkiškis and Baisogala rural districts). It is believed that another meeting of the command was scheduled in the same camp for 13 August. On 12 August, the first to come to the meeting were four partisans, led by Petras Bartkus-Žadgaila, a major and commander of the LLKS Defence Forces Organisational Unit. In the evening of the same day, seven full vehicles with 400 MGB (Ministry of State Security) troops arrived in Užpelkiai Forest. In the morning of 13 August, Captain Bronius Liesis-Naktis, the commander of a national sub-unit of the LLKS Public Unit, came to the camp with three other brothers-in-arms. After that, eight more vehicles with MGB troops arrived.

Locals and partisans blamed Bronius Petrėtis, a resident of the village of Šarkučiai, which was near the camp, for the betrayal, and executed him not long after the battle. None of them knew that the location of the partisan camp and the arranged meeting had already been reported to the security organisation by the agent Stasys Karanauskas from Jokūbiškiai on 9 August. It seems that the partisans were betrayed for a second time by Julija Kleivaitė from Eitviliai, on 12 August, or in the morning of 13 August.

In 2016–2017, the area of the partisan camp, on a low hill, and the surrounding area in Užpelkiai Forest (a total of almost 0.6 hectares), was thoroughly explored: 221 archaeological finds were discovered in an area of 190 metres by 275 metres; the vast majority of them were ammunition (ten Russian and two German undischarged cartridges, 140 Russian and two German cartridge cases, and 38 Russian cartridge bullets). The finds that could be attributed to the partisan camp and battlefield included four rectangular and round ammunition belt buckles, parts of three shoe buckles, two trouser buttons from German uniforms, two syringe needles, a carbine, a cigarette holder, and the cover of a galvanic element. A special find was a silver alloy ring with a knight (assay standard 800).

Having mapped the archaeological finds and analysed their spread, a few clusters of finds were determined (see figure 5): the first is considered to be the partisan camp; the second cluster of finds surrounded the first one on the southwest, west, north and east, and is regarded as the positions of MGB troops who attacked the partisans; the last two

clusters of finds were southeast of the partisan camp. Enemy soldiers were shooting in the first one, retreating partisans in the second.

During the battle next to the partisan camp, Petras Bartkus, Bronius Liesis, Jonas Gedminas, Jonas Lušas and Vytautas Šniuolis lost their lives. Although the archaeological finds do not say anything about the outcome of the battle, the map (see figure 1) drawn by Laurynas Mingėlas, a participant in the battle, shows that he was carried, seriously injured, by Vytautas Šniuolis, to the west, towards the farmstead of Mikniai in the village of Minaičiai, where the bunker of the Prisiškėlimas district headquarters was. Pranciškus Prūsaitis fled south across the Srautas stream, and the route taken by Vytautas Kuzmickas was not determined.

The betrayal, the battle and the deaths of five freedom fighters (according to unconfirmed evidence, 18 enemy soldiers fell) had an influence on all the further progress of the history of the LLKS: the headquarters of the defence forces were never formed as had been envisaged by the partisan General Jonas Žemaitis in the summer of 1949, and the route between the eastern and southern partisan areas, to be used by members of the command to visit each other, was never established.

174

Cooperation between historians, archaeologists, and specialists in ammunition and military tactics is a necessary prerequisite for research into the Lithuanian partisan war. The complex research essentially adds factual knowledge and artefacts to the picture of the partisan war, broadens old interpretations, and becomes a basis for new ones.